

Výchova bez trestů

Václav Mertin

Wolters Kluwer
Česká republika

Výchova bez trestů

Výchova bez trestů

Václav Mertin

Wolters Kluwer
Česká republika

Vzor citace: MERTIN, V. *Výchova bez trestů*. 1. vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2013. 124 s.

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Mertin, Václav

Výchova bez trestů / Václav Mertin. – Praha : Wolters Kluwer ČR, 2013. – 124 s.
ISBN 978-80-7478-028-8

37.03-053.2 * 371.53/.55 * 316.624 * 159.955

- výchova dítěte
- odměny a tresty
- rizikové chování
- řešení problémů
- příručky

37 – Výchova a vzdělávání [22]

© PhDr. Václav Mertin, 2013

ISBN 978-80-7478-028-8 (váz./brož.)

ISBN 978-80-7478-029-5 (e-pub)

978-80-7478-613-6 mobi

978-80-7478-029-5 pdf

OBSAH

Úvod	9
1. Výchova trestáním	15
1.1 Přestupky	15
1.2 Tradiční přístupy rodiny a školy k řešení problémů v chování ..	18
1.2.1 Rodina	18
1.2.2 Škola	20
1.3 Místo (úloha/role) trestů a odměn ve výchově	22
1.3.1 Odměny, pochvaly	23
1.3.2 Trestání	24
2. Výchova bez trestů	34
2.1 Odlišnosti cílů výchovy dítěte a dospělého	34
2.2 Jaké chceme dítě, jakého chceme dospělého?	38
2.3 Tělesné tresty, křik	40
2.3.1 Proč jsem proti bití dětí?	41
2.4 Odměny	43
2.5 Jsou rodiče a učitelé také jen lidé?	45
2.6 Výchovné tradice – stereotypy	47
2.7 Výchovné styly	49
3. Jak řešit kolizní situace bez trestání?	51
3.1 Být s dítětem	53
3.2 Pozitivní přístup k výchově	55
3.3 Brát dítě takové, jaké je	58
3.4 Začít včas a od maličkostí	60
3.5 Respekt a autorita	63
3.6 Pravidla, hranice	65
3.7 Přejmenování	69
3.8 Prevence – předvídání, předcházení problémům	71
3.9 Trpělivost	74
3.10 Tělesný kontakt	77
3.11 Méně mluvit a více konat	78
3.12 Mluvte s dítětem	80

3.13 Důležité jsou reálné úspěchy, pokroky dítěte	80
3.14 Posilování odpovědnosti dítěte za vlastní činy	82
3.15 Životní cíle	86
3.16 Zobecňování	87
3.17 Neoplácet stejným	88
3.18 Odebrání výhod	88
3.19 Zacházení s dítětem jako s mladším	89
3.20 Neexistují univerzálně úspěšné postupy	90
3.21 Na řešení není čas	91
3.22 Fyzická převaha	92
4. Řešení běžných výchovných problémů	94
4.1 Dítě neposlouchá	95
4.2 Dítě se nechce mýt, jíst, svlékat, oblékat, jít spát	95
4.3 Dítě se vzteká	98
4.4 Přestupky proti pravidlům ve škole	100
4.5 Dítě je vulgární	102
4.6 Dítě je agresivní	104
4.7 Dítě lže, podvádí	105
4.8 Krádeže	108
4.9 Kouření, pití, užití drog	110
4.10 Trestný čin	113
5. Efektivní výchovné postupy	114
5.1 Vyjednávání	114
5.2 Komunikace mezi dospělými a dětmi	116
5.3 Řešení problémů jako sportovní utkání	116
5.4 Nezačínat nejtěžším kalibrem opatření	118
5.5 Umožnit dítěti čestný ústup	118
5.6 Zesílit a zveličit následky	120
5.7 Individuální výchovné plány nejen ve škole	120

S poděkováním a láskou Anežce, Matesovi, Tomášovi a Petře

ÚVOD

Každá pořádná kniha o výchově určená rodičům a učitelům musí obsahovat důkladnou kapitolu o vhodných způsobech odměňování a trestání. Také v rodičovských a odborných představách mají odměny a tresty místo zcela přirozených, pevně zakotvených, osvědčených a hlavně účinných výchovných opatření. V dnešní společnosti stále převládá názor, že bez trestů nebo alespoň bez hrozby trestů dítě vychovávat nelze. I neobyčejně rozumní dospělí pokládají mírné plácnutí velmi malého předškolního dítěte za mnohem vhodnější než jakýkoli jiný prostředek. Je s podivem, s jakou samozřejmostí a patrně i bez hlubšího zamyšlení přijímají tento způsob uvažování o trestech také profesionálové na výchovu a vzdělání, tedy učitelé a psychologové. Pravda, odlišovat se od všeobecného pohledu na výchovu stále vyžaduje alespoň minimální statečnost, protože souhlasit s tresty se ještě „nosí“ a nechat přestupek bez potrestání signalizuje v očích veřejnosti výchovnou nekompetentnost.

Když udělá dítě něco dobře, obvykle ho pochválíme nebo odměníme, zatímco v případě přestupku musí podle stejné logiky zcela zákonitě následovat trest. *„Nejsme necitové. Své děti máme rádi, nicméně nemůžeme je přece nechat růst jako dříví v lese! Bez potrestání by nám brzy přerostly přes hlavu. A jednou nám za tento přístup budou vděčné. Vždyť přesně tak to funguje i v životě dospělých a dítě na něj musíme co nejlépe připravit.“* Olej do ohně prospěšnosti trestů přilévají rodiče, kteří říkají, že už opravdu nevědí, jak mají dítě potrestat, že na ně platí pouze zakřičení nebo výprask, či dokonce na jeho přestupky neplatí vůbec nic. Další dospělí propagují tělesné trestání s tím, že na vlastním příkladu dokazují, jak jim výprasky v dětství prospěly. Učitelé volají po větších trestech pro špatně se chovající žáky i pro jejich nespolupracující a rovněž tedy nevychované rodiče. Trestné činy, které děti páchají, v nás pak vyvolávají přímo odvetnou náladu a současně i preventivní potřebu trestat. Nepřímo podporují význam trestů tradiční bonmoty: *„Škoda každé rány, která padne vedle. Dobře mířená facka je lepší než hodinová diskuze.“* Koneckonců také v některé odborné literatuře určené pro vychovatele se objevuje explicitní podpora alespoň některých tělesných trestů (např. Říčan, P. Po dobrém nebo po zlém. In: *Rodina a škola*. 2012, roč. 59, č. 5, s. 22–23.).

U veřejnosti paradoxně posilují tendenci trestat liberální rodiče, jejichž děti se chovají často velmi uvolněně, někdy až nezpůsobně, bez respektu k základním pravidlům mezilidských vztahů akceptovaným v této společnosti. Běžná veřejnost pak uzavírá, že takové děti (případně jejich rodiče) by bylo potřeba „řezat, řezat, řezat...“ Opomenout nelze ani občasný silný tlak veřejných obhájců dětí, kteří tolik zdůrazňují jejich práva, takže zákonitá reakce veřejnosti je, že odmítá i vcelku logické a v současnosti zcela legitimní požadavky na humánní přístupy k výchově dětí.

Neměli bychom však zapomínat, že jakákoli výchovná opatření jsou pouze prostředek, nikoli cíl našeho působení. Mají pomoci k maximálnímu rozvoji potencialit dítěte a v dospělosti k jeho efektivnímu začlenění do (demokratické) společnosti. Soudím, že odměny/tresty jako specifické výchovné prostředky mají přispět k tomu, aby dítě dostalo důraznější informaci, že něco udělalo dobře/špatně, porušilo pravidla, šlo správným směrem, že mají dospělí odlišnou představu o tom, jak mají věci vypadat, snad i k tomu, aby odpykalo špatný skutek, abychom podpořili dobré chování a aby dítě určitou činnost ne/opakovalo v budoucnosti. Mělo by současně dostat informaci, proč se má chovat jinak, co má dělat odlišně, jaké vhodnější řešení má v podobné situaci zvolit, aby to bylo správně nebo byli alespoň spokojeni dospělí či nenarazilo na předpisy společnosti. Toto by mělo být na odměnách a trestech tím nejpodstatnějším. Odměny i tresty používáme s vírou, že zajistí potřebné chování a jednání.

Na následujících řádcích budu hájit názor, že je žádoucí a současně možné dítě vychovávat, ovlivňovat, dovést k rozumné dospělosti a přitom se prakticky obejít bez trestů. Současně nabídnu postupy, jejichž použitím lze zajistit efektivní výchovné působení dospělých. Kromě toho bych chtěl ukázat, že výchova bez trestů je příjemnější pro všechny zúčastněné a vlastně i v jistém smyslu „lacinější“. Nebudu však zastírat, že jde současně o výchovu náročnější na angažovanost, čas, energii a částečně i znalosti a um dospělých vychovatelů. Tyto „investice“ se podle mého přesvědčení mnohonásobně vrátí se vzrůstajícím věkem dítěte.

Jde vůbec rozumně vychovávat dítě a přitom ho netrestat? Nejde o nějaký extrémní „alternativní“ názor, který je zcela nepoužitelný pro normální, obyčejné a hlavně zaměstnané rodiče a stejně nevhodný pro běžné dítě v České republice a který se snaží do naší země zanést prvky americké liberální výchovy 60. let minulého století, která se jako celek jednoznačně neosvědčila? Nejde o nějakou naivní a přitom rádoby odbornou infiltraci úředních předpisů Evropské unie? Nepropaguji jakýsi nedosažitelný a ne realizovatelný výchovný ideál? Vždyť rodiče jsou taky jen lidi, mají

spoustu svých starostí, jedny nervy a koneckonců dítě by bez trestů nebo alespoň bez hrozby trestů zvládlo. Možná si také řeknete, že u zeleného akademického stolu vymýšlím hezké, leč zcela utopické ideály, sám pořádné zkušenosti s dětmi nemám, dělám si lacinou reklamu dávno překonanou a nefunkční liberální výchovou. Nejsou některé děti přirozenými „tyrany“, na které je každá výchova bez trestů krátká! Navíc tresty včetně mírných fyzických trestů se zejména u menších dětí vcelku osvědčují. A že by zrovna plácnutím přes zadek byly děti celoživotně traumatizovány?

Mé názory se opírají o poznatky vývojové i pedagogické psychologie a zkušenosti za téměř čtyřicet let poradenské praxe. Tradiční liberální výchova se v České republice nevyskytuje nijak masově, ale spíše v jednotlivých rodinách. Na ní nehodlám postavit odborně akceptovatelné výchovné pojetí. Vycházím rovněž z opakovaně zjišťované dlouhodobé neúčinnosti systematického a výrazného trestání, kterou léta shledávám u klientů a která se objevuje také ve výzkumech a obecně ve školní či rodinné výchově. U klientů velmi často pozoruji, že je tresty vedou zejména k větší rafinovanosti přestupků, k posílení a „kultivaci“ podvodného jednání – dítě tedy lépe lže a zapírá, svádí přestupky na druhé, podvádí, vymlouvá se, rafinovaněji krade, ale nezlepšuje se. Tresty také patrně posilují agresivitu některých dětí ve vztahu k vrstevníkům nebo k mladším jedincům.

V odborné literatuře jsem nenalezl podklady pro podporu způsobu výchovy založeného na trestání nebo doklady pro to, že běžně trestané děti jsou mravnější a lépe se chovají. Kdyby byla výchova s tresty účinná, nenarůstaly by stížnosti rodičů, kteří si se svými dětmi nevědí rady, a zejména učitelů, podle nichž se někdy kvůli zlobení už nedá téměř učit. Navíc za desítky minulých let, kdy se fyzické tresty běžně používaly, bychom měli mít signály, že problémy s nevhodným chováním jsou tímto způsobem úspěšně vyřešeny. Je samozřejmě možné uvažovat o všeobecném zpřísnění sankcí, nicméně ani drakonické exemplární tresty uplatňované v minulosti u nás nebo dnes v jiných kulturách nevedou k odstranění přestupků. Že bychom tedy nyní opět zesílili tresty a zkusili se vrátit u dětí k rázným tělesným trestům, karceru, stání v koutě na hanbě, nebo dokonce na pranýři či klečení na hrachu? Tato varianta je však v dnešní době ve vyspělých společnostech nemyslitelná. Jestliže tedy nějaké opatření dlouhodobě nefunguje a nevede k úspěchům, měli bychom hledat jiné přístupy. V tomto našem případě je vhodnou alternativou právě výchova bez trestů.

Můj odpor vůči trestání dále vychází z logického rozboru významu trestů, který ukazuje, že tresty splňují jen minimum požadavků na všestranně

efektivní výchovný prostředek. Neřeší zejména vhodná praktická nápravná řešení a východiska z problému, neukazují dítěti pozitivní způsob řešení. Neříkají mu, co má dělat, neposilují dobré vztahy mezi rodiči a dětmi. A koneckonců svou roli hraje také osobní vychovatelská zkušenost. Trest jsem dlouhou dobu pokládal za přirozenou součást výchovy, byl jsem tak vychován a ani studium psychologie mě nenasměrovalo jinak. Naštěstí vlastní děti dávaly jen minimum příležitostí k trestání, takže se snad ani dnes nemusím moc červenat. Když už s nimi vznikl problém, cítil jsem, že trest používám zejména proto, že se to tak dělá, nebo jsem byl naštvaný, případně jsem nevěděl, co jiného dělat. Ve skutečnosti trest často jen odložil skutečné a potřebné řešení. K tomu musí nakonec vždy stejně dojít.

Můj současný názor není dán tím, že stárnu a jako děda jsem shovívavější a tolerantnější k milovaným vnoučatům. Jako psycholog mám mnohem větší pochopení pro různé klienty, protože vidím, kvůli kolika nepodstatným věcem se dokážeme rozčilovat a trestat dítě a přitom podstatné záležitosti výchovy nám unikají. Současně vidím, jak si vzájemnou zlobou ukrajujeme z radosti krátkého života. Naopak mě mnohem více než dřív trápí výchovné problémy v rodinách, ve školách, nezдарy klientů a současně i minimální efektivita a hluboká nelogičnost trestání dětí.

Časy se mění. Spoustu událostí v životě, ve výchově, ve vztazích mezi lidmi řešíme dnes jinak než před desítkami let, aniž bychom nostalgicky připomínali staré časy. Neměli bychom však zůstat jen u toho, že děti mají jednorázové pleny, instantní kaše a od předškolního věku mobilní telefony k osobnímu použití či televize ve svém pokoji, ale měli bychom nárokům současné doby přizpůsobit a modernizovat i výchovné postupy. Kdo je přesvědčený, že děti jsou stejné a my od nich chceme totéž, co v dřívějších dobách, hluboce se mylí.

Někteří lidé chápou výchovu jako soubor jednotlivých opatření typu „*co konkrétně dělat, když se dítě počurává, lže, přendává tužku z levé ruky do pravé, drze odmlouvá, neří brokolici...*“ Je to pochopitelné, protože hledají pomoc při řešení právě konkrétního problému, který jim znepříjemňuje život. Ovšem pak zpravidla přicházejí s tím, že doporučení nefunguje, a dožadují se razantnějších opatření nebo nějakých účinnějších psychologických fíglů. Kdyby bylo dítě jednoduchá mechanická hračka, pak by bylo možné použít právě takový jednoduchý a možná i univerzálně fungující postup. Jenže dítě je natolik složité, že jedna drobná nezohledněná okolnost nebo událost může rozložit celou pracně budovanou a pohromadě držící stavbu výchovné situace i fungujících opatření. U výchovy lze jen výjimečně

vytrhnout událost z kontextu a řešit ji nezávisle na něm. Musíme se snažit porozumět potřebám dítěte, vývojovým možnostem, způsobům jeho uvažování, možnostem pochopit věci v souvislostech i cílům výchovy, které prosazují rodiče. Žádné spolehlivě účinné figle na výchovu neexistují, byť v některých případech mohou být rodiče příjemně překvapeni, jak účinně některé jednoduché opatření zafunguje.

Nejsem militantním odpůrcem trestů. Život mě naučil, že se někdy okolnosti sejdou tak, že trestu prostě nelze uniknout. Proto také uvádím pravidla, jak trestat, abychom dítěti, sobě, ale ani vzájemnému vztahu příliš neublížili. Současně dodávám, že by k takové situaci mělo docházet jen velmi výjimečně.

1 Výchova trestáním

1.1 Přestupky

I když dítě nepřichází na svět jako tabula rasa, pro praktický život toho zpočátku umí jen velmi málo. Jak jednoduché by tedy bylo, kdybychom si s ním brzy po narození mohli sednout a všechno o fungování světa a rodiny mu vyložit, zkrátka předat naše poznatky, zkušenosti i přání a dítě by se od druhého dne chovalo přesně podle našeho návodu. Jenže ono ke svým znalostem, dovednostem, návykům, přesvědčením, postojům, samozřejmě i k vyzrálosti nervového systému dospívá postupně a důležitou roli přitom hraje učení a osobní zkušenost. Dítě si musí vždy vše nejprve mnohokrát vyzkoušet, začlenit do existujících poznatkových struktur, což v některých případech trvá i celé dětství. Toto praktické pokusnictví způsobuje řadu kolizních situací, které vykládáme jako přestupky, zlobení, nezdary.

Jaké vlastně páchají děti nepravosti, nebo jinak řečeno, čím vším nás rozčilují, štvou, trápí, vyvádějí z míry, a na co tedy následně reagujeme tresty. Dítě nás vyrušuje při práci nebo při zábavě, křičí, opakovaně leze, sahá, kam nemá, bere věci, které jsme mu zakázali. Žádáme je, aby bylo zticha, a ono dělá dál rámus. Vydáme pokyn a dítě ho nesplní. Vzteká se, kouše, kope, plive, fyzicky na nás útočí. Opakovaně zkouší překračovat nastavené hranice. Říká nám ošklivé věci, nadává nám. Vymýšlí si, lže, sebere něco, co mu nepatří, krade. Dělá nepořádek a neuklízí po sobě, nezhasíná, neustále ztrácí a ničí věci. Přichází pozdě z venku. Neučí se a nosí pětky, zatajuje poznámky. Pere se, ubližuje druhým dětem, pošťuchuje, žaluje. Mluví vulgárně, je drzé. Cítíme z něho cigarety, marihuanu nebo alkohol.

Jsou rodiče, kteří zařazují mezi přestupky také ty události, které jednoznačně vyplývají z nezralosti nervového systému a malé vyspělosti dětského organismu nebo z některých individuálních zvláštností. Pak pro ně představuje přečin, když se občas počurá dítě, které už je jinak bez plen, nebo podle jejich názoru vzhledem k věku by mělo být bez plen, když se vzhledem k nedostatečné vizuomotorické koordinaci častěji při jídle upatlá, kvůli impulzivitě něco rozleje nebo skočí do řeci. Nevědí, že dítěti déle

trvá porozumění řeči i vlastní vyjádření, takže je rozčílí, když „pomaleji chápe“ nebo hned neodpovídá na jejich otázky. Nechápou, že dítě zatím dokáže jen nepatrně oddálit uspokojení svých potřeb, tudíž chce cokoli hned a usedavě pláče, když má něco dostat třeba za hodinu. Jeho nervový systém zraje pozvolna, běžně nevydrží u jedné nepříliš zajímavé činnosti stejně dlouho jako dospělý. Dítě také nechce k babičce, oškliví si špenát a maso, odmítá se obléknout, umýt, jít spát. V extrémních případech pokládají někteří rodiče za přestupky i pláč, fňukání, hlasité mluvení, obavy, koneckonců i aktivitu ve chvíli, kdy má podle jejich názoru spát.

O tom, zda určité jednání a chování dítěte bude vyhodnoceno jako přestupek, rozhodují rodiče, jejich představy o cílech výchovy, o životních hodnotách, také implicitní koncepce dítěte (obecněji implicitní teorie osobnosti), tedy představy o tom, jak funguje, jak se má dítě chovat a jednat v konkrétním věku. Je nepochybné, že rodiče se většinou přizpůsobují obecnějším společenským normám a názorům. Roli hrají i osobní vlastnosti rodičů a jejich zkušenosti z dětství. Pak se může stát, že někteří rodiče školní neprospěch a nevhodné chování nehodnotí jako příliš závažné, protože samotná škola nezastává v jejich životě žádné důležité místo. Počurávání vykládají jako vývojovou fyziologickou záležitost, pomatlaná trička neřeší vůbec a bez řeči je házejí do pračky.

Jsou rodiče, kteří si s některým přestupkem vědí velmi dobře rady, řeší ho včas, nacházejí na jeho odstranění účinnou zbraň, takže pak pro ně není nijak naléhavý. Jsou ovšem také ti, kteří nejsou puntičkáři na pořádek a opakovaně rozházené oblečení řeší jen jako provozní komplikaci, ale ne jako závažný přestupek. Naproti tomu existují rodiče, kteří jako by zapomněli na vlastní dětství a již velmi malé dítě hodnotí svými dnešními dospělými očima, takže pláč a křik klasifikují jako nevychovanost (někdy i jako rozmazlenost), nebo dokonce jako schválnost, rozházené hračky jako morální defekt, nedojedené jídlo jako útok na dospělého apod. Dalším jako by scházely základní vychovatelské dovednosti.

Obecně rodiče velmi dobře vnímají, jaké nedostatky jim osobně v jejich životě způsobují problémy, takže se snaží se zvýšenou přísností předejít u dítěte těmto svým vlastním problémům. Nelze opominout ani aktuální vnitřní nastavení rodiče, které způsobí, že někdy stejný problém unese i s humorem, zatímco jindy ho velmi rozčílí. V průběhu doby se rovněž mění odborné i společenské názory na to, co pokládat za přestupek, i vhodnost reakcí na ně. Rodiče se dnes například velmi statečně vypořádávají se sexuálním průzkumnictvím dětí. Historici výchovy by jistě potvrdili, že vcelku kontinuálně ustupuje akceptovatelnost tělesných trestů.

Naproti tomu se mnohem více prosazuje význam zejména prvoplánové pozitivní motivace (chválení). Dnes jsme tolerantnější vůči pozdějšímu udržování čistoty. Více respektujeme, že dítěti nechutnají určitá jídla, nemusí dojídat, může dokonce nesouhlasit s rodiči. Na neprospěch i nevhodné chování mnohem častěji používáme jiný a pro dítě mnohem přijatelnější výkladový rámec. Dříve byly například školní neprospěch u dětí a přestupky proti školnímu řádu vykládány jako morální nedostatek, který lze napravit zvýšenou pílí (a také potrestáním). V nedávné době převládl výklad, podle kterého za stejné problémy děti nemohou, protože trpí drobnou mozkovou dysfunkcí, takže by bylo zcela nelogické trestat je.

Některé okolnosti zesilují v očích dospělých závažnost prohřešků. Například situace, kdy dítěti něco zakážeme, ono však zákaz poruší, my mu to opakovaně vysvětlíme a dítě slíbí, že už to znovu neudělá, a vzápětí přestupek zopakuje. Stejně na nás působí, když máme pocit, že dělá něco schválně. U některých rodičů výrazně zesiluje závažnost přestupku, když se odehrává na veřejnosti. Mnohem bouřlivěji reagují také například v přítomnosti prarodičů – v těchto případech se pak rodiče často začnou „předvádět“ a dítě energicky a exemplárně „vychovávat“. U většiny rodičů výrazně zesiluje míru provinění dítěte, když je spojeno se zapíráním, nepravdou a lhaním. Velký problém působí, když se dětský přestupek podobá chování nebo jednání dospělých. Často nejde o nic víc než jevovou podobu, nicméně rodiče z toho bývají velmi vyděšeni. Na mysli mám například sexuální zkoumání, krádeže (přitom na rozdíl od dospělých nemusí menší dítě chápat význam osobního vlastnictví – všechno je na světě pro ně, rovněž vůbec nemusí rozlišovat hodnoty, takže pětikoruna a tisícikoruna, vyhozená nebo zcela nová věc jsou pro něj reálně totéž, a tedy subjektivně jde o stejný přestupek).

Podobně silněji vnímáme přestupky, které připomínají negativní vlastnosti partnera, rodičů nebo i vlastní. Každý z nás jsme „alergický“ na určité chování u druhých lidí, a tedy i u vlastních dětí. Je ještě jeden mocný zdroj zvýšené závažnosti přestupku a tím je jeho mnohonásobné opakování. Pak je pro nezúčastněného pozorovatele zcela nepochopitelné, kolik taková banalita jako dětské boty přímo za vstupními dveřmi nebo ztracená tužka vyvolají rodičovského křiku. Problém je však právě v tom, že boty tam jsou i přes vyčerpávající výchovné působení rodičů den co den už několik měsíců, či dokonce let, a ztracená tužka je tento měsíc už sedmá.

Je velmi obtížné stanovit obecnou stupnici závažnosti přestupků, protože jejich hodnocení je subjektivní, může se v průběhu času s postupujícím věkem dítěte i rodičů lehce proměňovat. Přesto bychom si měli pro vlastní

potřeby takové pořadí udělat. V některých rodinách jsou na prvních místech prohršky proti pořádku, jinde pak mlácení dveřmi a nezhasínání, počurané prkýnko, okousané rukávy a límce u košile, školní poznámky nebo dětské lhaní. Určitě do této rozvahy vstoupí, zda dělá dítě něco „schválně“ nebo nedopatřením, nešťastnou shodou okolností. Až na opravdu vzácné výjimky však nedoporučuji používat k výkladu přestupků u dětí slovo „schválně“. Ani pravidelné opakování přestupku není dokladem pro schválnost. Takový výklad nenabízí žádné východisko pro rozumný zásah. Při posouzení závažnosti přestupku hraje roli také kalendářní věk dítěte a jeho skutečná nebo lépe řečeno psychická vyspělost. Když si alespoň v duchu určíme takové pořadí závažnosti, je velmi pravděpodobné, že nad některými přestupky na konci řady se nebudeme tolik rozčilovat a budeme je řešit veskrze sportovně. O to víc energie nám zůstane k řešení problémů, které pokládáme za zásadní.

Samozřejmě existují situace, při kterých dítě programově testuje naši pozornost a výchovné hranice. Není pro ně tolik zajímavá samotná akce, ale zejména naše reakce. I v tomto případě vystačíme s běžnými výchovnými postupy. Protože jsme přesvědčeni, že přestupky ani trochu neslouží jeho rozvoji, komplikují život nám i jemu, snažíme se je odstranit, zabránit jejich opakování, nebo jim dokonce předejít. Jak to však udělat, jaká účinná výchovná opatření použít? Nechci oddělovat popis a porozumění přestupkům od návrhů způsobu řešení, a tak o uvedených přestupcích podrobněji pojednávám až v části, která se věnuje výchově bez trestání.

1.2 Tradiční přístupy rodiny a školy k řešení problémů v chování

1.2.1 Rodina

Je bez diskuze, že v průběhu doby se mění postupy rodičů při řešení přestupků vlastních dětí. Starší lidé ještě pamatují výprasky rukou, proutkem, páskem, vařečkou (nebo jakýmkoli nástrojem, který byl k dispozici), fackování, klečení v koutě (na hrachu), držení předmětu v napřážených rukách, zavírání do sklepa nebo na půdu, odchody ke spaní bez večeře. Využívalo se strašení čertem, dědkem s pytlím, umístěním v polepšovně. Zcela běžný trest představovalo „domácí vězení“, tedy zákaz běhání venku. Pouze u tohoto opatření je možné v některých případech nalézt souvislost mezi proviněním a trestem. *„Dostal jsi dvě pětky, tak nikam nebudeš chodit. Budeš sedět doma a budeš se učit. Ven půjdeš, až se zlepšíš.“* Otázkou však je, jestli rodiče dotáhnou tuto myšlenku do slibovaného konce, nebo

dítě sice sedí nad učením alespoň první dny, ale stejně se často nic neučí. Pokud je to možné, tak si tajně čte, maluje, nebo je dokonce jen doma a nedělá ve skutečnosti vůbec nic.

Rodiče, kteří dodnes používají tento trest, se zcela určitě příliš nezamýšlejí nad tím, že k učení je třeba chuť a zájem a že dlouhodobé pozitivní motivace se většinou nedosahuje spojením učení a trestání. Stejně asi dostatečně nedomýšlejí, že dítě se potřebuje proběhnout podle svého, což doma nad učením není úplně možné („*Přišel jsi z kina o hodinu později, týden nepůjdeš nikam a budeš sedět doma.*“). I toto opatření má však jistou logiku, nicméně v mém pojetí jinou, než ze které rodiče obvykle vycházejí. Dodnes používané polévání a sprchování studenou vodou zejména při vztekání asi nebylo nikdy chápáno jen jako trest, ale jako adekvátní výchovný prostředek sloužící k rychlému zklidnění příliš rozbouraných emocí u dítěte. Zejména u menších dětí se občas sbalil raneček s tím, že dítě půjde pryč. Zabavovaly se oblíbené hračky, kolo, hokejka, walkman, někdy se dokonce darovaly jiným dětem nebo vyhodily do popelnice... Rodiče s dítětem nemluvili, nevšímali si ho, nereagovali na jeho žádosti o pomoc, podporu.

Některé uvedené postupy sice dnes mohou vypadat až hrůzostrašně, ovšem odehrávaly se jako integrální součást zcela běžného vztahu rodičů a dětí, který byl obvyklý a ve kterém mohlo být jinak plno vřelosti i lásky. Při častém opakování si na některé z nich dítě zvyklo a patrně žádné velké bezprostřední škody tak trest nenapáchal („*Máma nás mydlila vařečkou, ale my jsme si z toho nic nedělali.*“). Navíc i v kontextu doby a tehdejších společenských zvyklostí bylo možné brát takové tresty jako odpovídající obvyklým výchovným postupům – pokud nepřesáhly jakousi nepsanými zvyklostmi tolerovatelnou míru. Vždyť tomu není historicky až tak dávno, kdy se stejné nebo podobné tresty týkaly i dospělých osob. Nafackovat manželce se v některých kruzích dodneška bere jako zcela přiměřený komunikační a výchovný prostředek. A protože děti byly pouze malí dospělí, tak u nich nebyl důvod postupovat jinak. Nicméně dlouhodobé ovlivnění dítěte bylo možné předpokládat. Ovšem některé tresty byly odporné vždy, přestože v kontextu doby nepůsobily tak odpudivě, jak je vnímáme dnes, a často procházely zcela bez povšimnutí. Mám na mysli například rodičovské odpirání lásky dítěti.

Nemůžeme zastírat, že v některých případech rodiče ve skutečnosti reagují potrestáním dítěte na vlastní „selhání“ – nedávali na ně příliš pozor a teď ho trestají za reálný přestupek, který by se nestal, kdyby byli s ním. Dostatečně se mu nevěnovali, a dítě tak nemá zvládnutou některou základní dovednost, kterou už ostatní děti bez problému používají. Jejich

bývalý partner má stejnou nepříznivou vlastnost a oni nechtějí, aby se dítě v budoucnosti chovalo stejným způsobem. Mají nahromaděný vztek z práce, obchodu, z partnerského vztahu a dítě udělá nějaký banální přestupek, který zcela neadekvátně potrestají a tím se alespoň trochu odreagují. Jsou rodiče, kteří neumějí řešit problémové situace, když k nim tedy dojde, překonávají je pouze silovým opatřením.

Oproti minulosti je dnes ve vyspělých státech odlišná atmosféra a řada nedávno zcela běžně používaných trestů je vysloveně odmítána nebo pouze víceméně trpěna (s výjimkou bití dětí – to je v některých vyspělých zemích nejen odsuzováno, ale i postaveno mimo zákon), pokud rodiče nepřekročí určitou míru a problém se nedostane na veřejnost nebo spíše do médií. Dítě je respektováno jako plnohodnotný člen rodiny i společnosti. Změny v přístupech jsou vyvolány rovněž množstvím poznatků o vývoji dítěte i výchově, které poukazují na potřeby dítěte a současně na vhodné způsoby jejich efektivního uspokojování. Tradiční metody trestání se ani ve výzkumech neobjevují mezi efektivními a rozvoj dítěte podporujícími metodami výchovy. Podobně poznatky o učení jasně ukazují, že k jeho dlouhodobé efektivitě nepřispívá trestání ani nepříznivá atmosféra.

1.2.2 Škola

Škola je po určitou dobu nejvýznamnějším spolupracovníkem rodiny při rozvoji dítěte. Vzhledem k požadavkům i organizaci výuky je zde pravděpodobnost vzniku náročných životních situací značná. Jak je tomu s ovlivněním chování v odborné instituci pro vzdělávání a výchovu dětí, kterou škola nepochybně představuje?

V historicky nedávné době používali učitelé podobné tresty jako v rodině, tedy tělesné tresty (někde bití rákoskou, ukazovátkem, tahání za vlasy, uši, mírné údery do hlavy rukou nebo pravítkem), žáci zůstávali po škole, byli posíláni na hanbu, za dveře, stáli před třídou, seděli v „oslovské“ lavici. Dostávali poznámky se žádostí o potrestání. Samozřejmě byla využívána i snížená známka z mravů, špatné chování zhoršovalo prospěch. Za zcela legitimní výchovné prostředky byly pokládány výsměch a ironie, stížnosti rodičům.

Dnes mají učitelé k dispozici podstatně omezenější repertoár výchovných opatření, zejména trestů. Některé tresty mají zakázané úplně (bití), jiné si ce někteří používají, ale na veřejnosti by se s nimi příliš nechlubili (výsměch, ironické poznámky, pravděpodobně i kritika rodičů). Rovněž poznatky pedagogiky a psychologie přece jen zaznamenávají dílčí odrazy